

Blåherremölla

Omsättning hålldamm och utskov
Blåherremölla 1:2, Kristianstads kommun, Skåne län
Antikvarisk medverkan/2023
Carita Melchert

Titel: Blåherremölla
Författare: Carita Melchert
Kulturmiljörapport: 2023:22

Omslagsbild: Blåherremölla hålldammen och utskovet september 2023
Upphovsrätt: Där inget annat är angivet, enligt Creative Commons licens CC BY

Innehållsförteckning

Administrativa uppgifter	2
Sammanfattning av utförda arbeten	2
Material.....	2
Åtgärdsbehov och antikvarisk målsättning	3
Byggnadshistorik (med relevans för åtgärderna).....	3
Utförda åtgärder	4
lakttagelser som gjorts under arbetet.....	5
Avvikelse från tillståndsgivna/beslutade handlingar	5
Kulturhistorisk bedömning av arbetet.....	5
Bilder	6
Före åtgärder.....	7
Under arbete.....	10
Efter åtgärder.....	15

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsen dnr:	Dnr 432-5057-2022, datum 2022-02-14 Ärende, bidrag 434-36959-2022, datum 2023-02-15
Bidrag:	90 procent av de kulturhistoriskt motiverade kostnaderna, högst 67 500 kr och för antikvarisk medverkan 11 550 kr inklusive moms.
Fastighet:	Blåherremölla 1:2
Kommun:	Kristianstad
Åtgärdsförslag:	Kvarnmekanik: Kostnadsbedömning 11 oktober 2021. Gunnar Zackrisson Svensk Byggtradition Småland AB. Blåherremölla – Vårdplan över kvarndelen. Mattias Hallgren Traditionsbärarna och Karl-Magnus Melin Knadriks Kulturbygg AB, 2017.
Beställare/byggherre:	Ingmar Melin
Entreprenör:	Gunnar Zackrisson, Svensk Byggtradition Småland AB
Antikvarisk medverkan, rapportens författare:	Carita Melchert, Kulturen
Kulturens projektnummer:	B_2022_0029
Byggperiod:	juni 2023 – september 2023
Slutbesiktning:	2023-09-07

Sammanfattning av utförda arbeten

Omsättning av hålldammens kallmurade stenmur samt utskov, ungefär sex löpmeter. Utskovsrännan har klätts med ekbrädor på botten och på sidor.

Material

Befintlig natursten.

Lera från närliggande lertag på grannfastigheten, troligen ursprunglig plats för lera till Blåherremölla.

Ekbrädor, sågade drygt 1 tum tjocka (26 – 27 mm). Spontade i utskovets botten, ospontade i sidor.

Åtgärdsbehov och antikvarisk målsättning

Skador och konstruktionsfel vid kvarnen har pekats ut i den vård- och underhållsplan som togs fram 2017. De senaste åren har arbeten genomförts för att få till en bra funktion för kvarnens maskineri. 2021 byggdes bland annat nytt vattenhjul och rännor, och 2022 åtgärdades skadade delar av kvarnmekniken.

Länsstyrelsen har beviljat bidrag till omläggning av stenvallen och utskovet på hålldammens västra sida. Stenvallen hade dels sättningar och skjuvningar i stensättningen men det allvarigare var att mitten på dammvallen (muren) sjunkit, på grund av att vatten sköljt genom muren och under tid tagit med sig lerfyllningen (tätskiktet). Stenvallen var tillfälligt stöttad för att inte rasa utåt. Här till har det stått träd i stenvallen, dessa var sedan tidigare fällna men stubbarna och rötterna fanns kvar. Rötterna bedömdes komma att ruttna och orsaka mer sättningar och skjuvningar i närtid. Åtgärderna innebär att skadade delar lagas, ungefär sex löpmeter av stenvallen på hålldammens västra sida sätts om inklusive omläggning vid utskovet samt att utskovsrännan kläs med ekbrädor. Målsättning är att enbart delar som är ur funktion lagas. Lagningarna utförs med befintliga stenar samt väl anpassade material och metoder.

Åtgärderna syftar till att möjliggöra fortsatt drift av kvarnen. Verksamheten vid byggnadsminnet är publik och allmänheten kan därmed både uppleva miljön, ta del av och förstå hur malning och bakning utförts i det förindustriella samhället.

Byggnadshistorik (med relevans för åtgärderna)

Blåherremölla ligger söder om Maglehem, i dalgången vid Julebodaån, som rinner ut i Hanöbukten. Vattenkraften i ån har sedan århundraden utnyttjats för kvarndrift och möllan finns nämnd i handlingar från 1600-talet. Kvarnmiljön har en välbehållen karaktär med stråtäckta längor i korsvirke, kvarnhus i trä, kvarndamm och kvarnrännor. Tillsammans ger de en god bild av hur 1700- och 1800-talens skånska vattenkvarnar såg ut. Kvarndriften upphörde 1944, härefter fortsatte husbehovsmalning en tid. På 1970- och 1980-talen genomfördes en del större restaureringar.

Dammen består av en breddning av vattendraget Julebodaån, strax före fallet som idag leds till en laxtrappa. Dammens övre och inre sidor är stenskodda med kallstensmurar, cirka 50 cm höga, intill de två dammluckorna. En två meter bred stensatt dammvall håller emot dalgången nordväst om kvarnen. I stenvallen (dammvallen) finns ett utskov, ett reglerat biflöde, med stensättning. Stensättningen i utskovet är sedan omkring 1970-talet lagd i cement. I utskovet finns "by-passluckan" som åtgärdades 2022.

Utförda åtgärder

En ställning med manuell lyftanordning byggdes på platsen över hålldammen, utskovet och by-passluckan. Sly intill platsen rensades bort. Mot dammen monterades tillfälliga skivor och plast för att hålla vattnet borta från den del som skulle lagas. Stenarna i hålldammens mur lyftes undan, en sträcka om ungefär sex löpmeter. I den sida av muren som är direkt mot dammen togs inte stenarna upp eftersom de är stabila, här är sedan tidigare delvis fogat med cement mot vattnet. Stenarna togs även delvis upp invid utskovet, mer mot norr än mot söder. Stenarna som finns direkt invid by-passluckans stolpar, i utskovet, är kvar i den cement som fanns före åtgärderna. Övrig cement vid utskovet togs bort. Konstruktionen invid luckan är stabil och cement är inte synligt sedan utskovets ränna klätts med brädor. Här efter påbörjades arbetet med att ta bort stubbarna. Rötterna till den norra stubben var mycket ruttna och både rötter och stubben var lätta att ta bort. Den södra stubben, närmast kvarnen, var däremot inte möjlig att ta bort i sin helhet. Den var hård och rötterna satt hårt i marken. Försök gjordes med yxa, borr och spett för att få itu stubben. Det gick inte heller att gräva bort den, det är inte möjligt att komma fram till platsen med maskiner och maskiner kunde ha orsakat andra följdskador. Av den anledningen beslöts i samråd med Länsstyrelsen och antikvarisk medverkande att stubben lämnas kvar och att en stödmur byggs mot stubben i syfte att motverka rörelser så länge som möjligt. Stödmuren byggdes liksom övriga delar av konstruktionen med befintlig natursten och lera. Ytliga delar samt mindre rötter till den södra stubben togs bort. Där stubbarna suttit saknades en del stenar. Muren kompletterades med stenar som fanns liggande norr om kvarnen, sedan marknivellering utförts på 1980-talet och 2017. Stenarna är lika de befintliga i muren.

Muren som plockades ner är byggd av natursten, obearbetad och naturligt spräckt sten. Inga borrhål kunde noteras i stenarna. Mot ytterkanten, mot väster, var det större stenar som var noga placerade och i mitten var det mindre stenar som låg som fyllning. Det är delvis var fogat med cementhaltigt bruk mot vattnet i dammen, cementmurningen är troligen från 1970-talet. Bakom fogen, det vill säga i muren, fanns ingen ytterligare cement. I muren har funnits lera som tätningsskikt men som till stor del hade lakats ur på grund av att vatten sipprat genom konstruktionen. I botten nedanför utskovet fanns en betongkaka, cirka 50 cm x 30 cm i yta. Betongkakan behölls eftersom den fyllde sin funktion i konstruktionen.

De befintliga större stenarna återlades på samma plats som tidigare. Stenarna i mitten lades på samma sätt som tidigare och i lera som packas som tätningsskikt mellan stenarna. Gråstenen vid utskovet har kallmurats. Vid utskovet kompletterades med stenar eftersom det fanns en del små stenar som var lagda i cementbruk och inte lämpliga att återplacera. Utskovsrännan har klätts med spontade ekbrädor på botten och ospontade på sidorna. Sidorna behöver inte vara spontade eftersom vatten inte rinner i den mängd att sidorna påverkas. På ovsidan av hålldammen (muren), där man kan gå, har marken justerats till en jämn yta.

Iakttagelser som gjorts under arbetet

En intressant iakttagelse under arbetet är att många av de större stenarna längst ner står på högkant. Detta sannolikt i syfte att så stor yta som möjligt av stenen ska stå mot vattentrycket. Stenarna har återplacerats på samma sätt.

Kommande projekt som diskuterats:

Att driftsätta det andra stenparet efter det åtgärdsprogram som tagits fram 2022. Kuggar i de kugghjul som inte används är kraftigt angripna av or (strimmig trägnagare) i jämförelse med kugghjulen som är i drift. En möjlig orsak är att delar som används är i kontinuerlig rörelse och vibrerar, vilket troligen bidrar till att det inte uppstår insektsangrepp.

Några stin av stråtaken på kvarndelen behöver åtgärdas. Prioriterat är homejan ovan kvarndelen. I pedagogiskt syfte skulle man här kunna prova att lägga nedre delen av takfallet med vass och den övre delen med halm. Vass har längre livslängd och nedre takfallen är generellt mer utsatta för slitage.

Stenmuren på hålldammens norra sida skadades under våren 2022 efter stormfällda träd. Det finns risk att vatten rinner förbi vid kraftigt vattenflöde. Arbeten här bedöms som komplicerade på grund av markförhållanden och att tillgängligheten till platsen är begränsad. En utredning hur arbetet kan/bör utföras är viktig innan eventuella arbeten påbörjas, både för att möjliggöra arbetet praktiskt och för att förstå konstruktionen. Arbetet kan leda fram till ny kunskap om dammars konstruktion och specifikt om dammen i Blåherremölla.

Det finns problem med att grenar, stubbar och motsvarande följer med i vattenströmmen mot kvarnen. Om större föremål skulle komma in till vattenhjulet finns stor risk att vattenhjulet skadas eller förstörs. Även om det finns ett galler invid kvarnen bör ett galler, "isgrind"/"rensgaller", monteras i den yttre kvarnrännan ungefär i nivå med by-passluckan. Det är generellt vanligt att sådana galler finns vid kvarnrännor. Vid Blåherremölla finns detta inte belagt, men spår går inte heller att upptäcka eftersom rännorna är ombyggda på åtminstone 1970-talet.

Avvikelse från tillståndsgivna/beslutade handlingar

Stubben närmast kvarnen togs inte bort, i samråd med Länsstyrelsen och antikvarisk medverkande.

Kulturhistorisk bedömning av arbetet

Åtgärdsförslagets intentioner har följts. Arbetet har utförts med god kulturhistorisk kännedom och hantverksskicklighet med stor noggrannhet i detaljer, i utförande och i val av material. Sammantaget är arbetet väl utfört med noggrannhet och hänsyn till anläggningens och miljöns kulturhistoriska värden. Åtgärderna bidrar till anläggningens långsiktiga bevarande och möjlighet till att bruka kvarnen.

Bilder

Den del av hållmuren som lagts om är ungefärligt markerad med gul linje. Foto: Lantmäteriet ©

Före åtgärder

Hålldammen med by-passlucka sedd från kvarnen. Denna sida av muren som vetter mot dammen har inte plockats ner.

Mitten på dammvallen har sjunkit. På bilden syns den södra stubben som är närmast kvarnen.

Mitten på dammvallen har sjunkit. Foto april 2022.

Hålldammens utsida mot väster. Foto april 2022.

Murens utsida, sidan som vetter mot väster. Stubbarna markerade med pilar.

Muren vid utskovet och by-passluckan är lagd i cement, södra sidan.

Muren vid utskovet och by-passluckan, norra sidan, lagd i cement.

Under arbete

Ställning och provisoriskt dämme under arbetet. Vy mot dammen och dammvallen norr om kvarnen.

Marken rensas och arbetet med att lyfta upp stenarna har påbörjats. Foto Gunnar Zackrisson.

Muren norr om by-passluckan under återuppförande, återstår att ta bort cement vid luckan..

Stenarna i mitten läggs i lera.

Delen norr om utskovet läggs om. Foto Gunnar Zackrisson.

Söder om utskovet stenar lyfts upp, cement tas bort, och stenar återplaceras. Foto Gunnar Zackrisson.

Delen söder om utskovet läggs om. Foto Gunnar Zackrisson.

Delen norr om utskovet, vy mot kvarnen. Utskovets ränna kläs in med brädor. Foto Gunnar Zackrisson.

Leran som grävts upp och användes i konstruktionen.

Efter åtgärder

Dammvallen sett från kvarnen mot norr.

Utsidan som vetter mot väster med brädklädd utskovsränna. Södra stubben till höger i bild.

Utskovet är brädklätt.

Dammvallen sedd från norr mot kvarnen. Den tillfälliga avdämningen till vänster i bild återstår att tas bort.

Dammvallen sedd från väster mot dammen.